3 DE GEBOORTE VAN DE TELEVISIE IN NEDERLAND

Op 5 maart 1948 stuurde ir J.A.J. Bouman, directeur Hoofdindustriegroep Apparaten bij Philips, vanuit Amerika een spoedtelegram aan Lopes Cardozo, zijn collega in Eindhoven. Hierin riep hij op alle krachten van het Natuurkundig Laboratorium (NatLab) te mobiliseren voor de Research & Development van de televisie. Het telegram luidde als volgt:

> 'Try to stop development work broadcast-receivers and concentrate all efforts on television stop
> Television is our biggest chance stop Protelgram is allright but we have to work on followup like hell! stop
> Write on all doors and walls and blackboards TELEVISION stop Make everyone television crazy stop
> We have enough people to do the job but most of them work on the wrong items stop
> There really is only one item: TELEVISION stop
> The only actual televisionfront we have at the moment is right here in USA stop
> We are able to force it if we are ready to fight AND TO KEEP FIGHTING! stop
> Mobilise Eindhoven please stop
> No time to loose TELEVISION IS MARCHING ON HERE AND FROM HERE OVER THE WHOLE WORLD stop
> The only question is: WHO MARCHES ON WITH TELEVISION, PHILIPS OR THE OTHERS? stop
> THE OTHERS ARE ALREADY MARCHING! PHILIPS EINDHOVEN TAKE THE LEAD! fullstop'[1]

Nu had Philips in 1947 al een krachtige televisiezender gebouwd, waarmee men verder dan de eigen binnenplaats kon zenden. Het bedrijf had daarom reeds een zendmachtiging aangevraagd. Op 18 maart 1948 kwam deze vergunning af en begon in Eindhoven de Philips Experimentele Televisie, drie avonden per week, anderhalf uur lang, in totaal 265 uitzendingen. Hoewel in de volksmond PET-televisie genoemd, werden de uitzendingen

zeer gewaardeerd door de pers en door de vierhonderd kijkers die van een toestel waren voorzien.

Het is niet bekend of de Philips-top met het telegram van Bouman in de hand de regering over de streep heeft getrokken, maar wel is duidelijk dat de bedrijfsleiding tussen 18 maart 1948 en 2 oktober 1951 (de datum van de eerste nationale televisie-uitzending) op alle mogelijke manieren grote druk heeft uitgeoefend op het tegenstribbelende kabinet-Drees om zo snel mogelijk met uitzendingen op landelijke schaal te beginnen. Zo nodigde Anton Philips de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen bij hem thuis uit, zette hem in een stoel tegenover zijn tv, verdween zelf naar de studio en riep de minister via het beeldscherm toe: 'Wij mogen geen ogenblik wachten om televisie ook in Nederland ingang te doen vinden, opdat wij onze toestellen kunnen testen.' Zijn collega ir P.S.F. Otten waarschuwde de regering dat als Nederland nu niet met televisie zou starten, zijn bedrijf de internationale concurrentieslag zou verliezen, ja dat 'het Philipsbedrijf binnen tien jaar te gronde zal zijn'.[2]

Sommigen zagen in het telegram van Bouman een bevestiging van de mening dat prof.dr G. Holst, die van 1913 tot 1947 de leiding had over het NatLab, inderdaad die domme, beperkte man was. Holst geloofde niet in de televisie, maar in de huiscineac, niet in de grammofoonplaat, want de mensen hadden immers al een radio, en eerst wel en toen toch weer niet in het faxapparaat. De Eindhovense hoogleraar A. Sarlemijn, die het telegram uit de Philipsarchieven opdiepte, ziet dat genuanceerder: 'Holst zette al in 1928 iemand op de televisie. Maar in die tijd was de tv nog geen geschikt product voor Philips, dat toen al louter gericht was op massaproductie, zoals van radiotoestellen. Eind jaren dertig zag Holst in dat er toch ook wel genoeg muziek in de tv zat om de ontwikkelingen in elk geval bij te houden. In 1940 zette hij daarom een grote groep "zware jongens" op dit project.'[3]

Prof.dr H.B.G. Casimir, die in 1942 op het NatLab kwam werken, herinnert zich Boumans telegram nog goed. 'Maar ik heb niet het gevoel dat het dit telegram was dat ons de ogen opende. Bouman jaagde de mensen graag op. Men was bezig met protelgram en hij vond dat je op álle gebieden wat moest doen. Het was een schok voor hem in de VS te zien hoe ver men daar al was met tv.' Maar Casimir denkt dat het misschien ook niet zo verkeerd was dat men zich voor de oorlog niet alléén richtte op de ontwikkeling van de televisie. 'Het neemt echter niet weg dat Philips diverse malen op het verkeerde paard gokte, zoals het geval was met de grammofoonplaat, de huiscineac en protelgram,' erkent Casimir.[4]

De Philips-top geloofde aanvankelijk niet erg in de commerciële toekomst van de televisie, zo blijkt uit de notulen van een vergadering op 25 november 1935. De mensen zouden liever films willen projecteren. Het technische hoogstandje dat televisie bleek te zijn, zou minstens duizend gulden kosten en zou dus slechts 'een aardig gerief voor de happy few' zijn. En daar de zenders nog niet verder reikten dan veertig kilometer, zou televisie beperkt moeten blijven tot grote bevolkingscentra zoals Londen. Het grootste probleem, ten slotte, waren de programma's. Zoals Holst al in 1932 in de Verenigde Staten had vastgesteld: 'Ze hebben het probleem van het maken van interessante televisieprogramma's nog niet opgelost.'[5]

Men werkte er niettemin aan door, en wel vanuit de gedachte dat de mensen met de bestaande, zeer kleine tv-buizen geen genoegen zouden nemen, omdat die een klein en onscherp beeld gaven. En grotere kathodestraalbuizen? Men kon zich niet voorstellen dat iemand zo'n enorme en gevaarlijke 'vacuümknots' in de huiskamer zou zetten. Philips koos uiteindelijk voor de ontwikkeling van protelgram: een klein kathodestraalbuisje met een heel hoge intensiteit dat geprojecteerd werd op een scherm. Men stak er veel energie in en probeerde deze techniek in Amerika te lanceren. Dat lukte niet, ook al werd de kwaliteit prima bevonden. De Philips-top zag niet in dat de mensen met televisie iets heel anders wilden dan, net als in de bioscoop, in het donker naar een scherm zitten kijken. Toen Radio Corporation of America (RCA) bovendien wél grote buizen maakte, die vervolgens steeds platter werden, was het lot van protelgram bezegeld. 'Het bleek vechten tegen de bierkaai,' aldus Casimir.[6] Zo kwam het dat die merkwaardige, televisiebezeten figuur van het eerste uur bij Philips, Erik de Vries, vanaf 1938 nog met een rijdende tv-studio door Midden-Europa trok, overal pr-demonstraties hield en er telkens nadrukkelijk bij zei: 'U ziet, we kunnen tv maken, maar die is nog lang niet op de markt, dus koopt een radio, een Philipsradio.'[7] 'Het blijft inderdaad merkwaardig dat men in de jaren dertig de stemming zo verkeerd gepeild heeft,' zegt Casimir.[8]

Waar vloeiden deze verkeerde taxaties van de mogelijke toepassingen van producten als televisie uit voort: uit de technische omstandigheden en persoonlijke keuzes of uit de politiek-maatschappelijke omgeving? Of beide?

Globaal gezien maakten de technische ontwikkelingen die tot het medium televisie leidden, een verbazend parallelle ontwikkeling door. Na de uitvinding van de fotografie ontdekte men dat bij sommige substanties, zoals selenium, de weerstand tegen elektrische stroom afhangt van de hoeveelheid licht die erop valt. Waarom dit zo was, begreep men pas zo'n veer-

tig jaar later. Toen werd het mogelijk een toestel te bedenken dat een optisch beeld (lichtgolven dus) zou vertalen in een variërende elektrische stroom, waarbij selenium als sensor zou dienen. Dit idee vloeide voort uit de parallelle ontwikkeling waarbij de variabele weerstand van koolstof tegen elektriciteit werd gebruikt om een apparaat te maken dat geluidsgolven in een variabele stroom kon omzetten: de 'sprekende telefoon'.

Het probleem bij de 'kijkende telefoon' was, behalve dat het een stuk ingewikkelder bleek om die te maken, dat er geen praktische toepassing voor was. Toch werd in 1884 in Berlijn patent aangevraagd op een toestel dat beelden in elektrische golven kon omzetten met gebruik van een seleniumsensor. En toen was het weer decennialang stil. De onderzoekers beseften wel dat televisie – het woord is uit 1903 – bewegende beelden kon overseinen. Maar waarom zou men?

Er was te weinig sociale behoefte aan televisie. De foto was er al, de film was in opkomst en was onmiddellijk populair, de radio kwam en was onmiddellijk nog populairder. En verder was er tot in de jaren dertig van deze eeuw voor de mensen die behoefte hadden aan vertier genoeg voor handen: theater, voetbal, wielerzesdaagsen, politieke massabijeenkomsten. En was het, om het wat plat uit te drukken, niet ook zo dat de massa zich niet van driehoog-achter de straten en pleinen op, en de theaters en stadions in had geëmancipeerd om direct weer terug te keren naar driehoog-achter en hier in een tochtige kamer naar een klein kastje met flikkerende beelden te gaan kijken? De jaren twintig en dertig waren de tijd van collectieve spektakels buitenshuis. Pas na de oorlog zou dat langzaam anders worden.

Ondanks de afwezige druk van de kant van de markt werkte men overal in de geïndustrialiseerde of zich industrialiserende wereld aan televisie. Het theoretische concept was immers al in 1882 door de Brit William Lucas uitgetekend en beschreven. Daarna was het overal via het gebruikelijke vallen en opstaan min of meer dezelfde kant opgegaan. Zo kwam het dat nog geen tien weken nadat Lucas' landgenoot John Logie Baird op 25 maart 1925 in het Londense warenhuis Selfridge zijn eerste publieke demonstratie had gehouden, de Amerikaan Charles Jenkins op 13 juni 1925 beelden uitzond vanuit Anacostia naar Washington: op een beeldschermpje van 25 bij 30 centimeter kon men daar tien minuten lang naar de klappende wieken van een Hollandse windmolen kijken.[9] Achterstanden werden ook vaak pijlsnel ingelopen. Toen Philips in 1934 hard aan televisie ging werken, verbeterde het NatLab binnen een jaar het aantal schermlijnen van 180 naar 405, een enorme prestatie.[10] Was het niet dus toch de visie op de toepassingsmogelijk-

heden, meer dan de 'pull' van de markt, die doorslaggevend was voor de loop der ontwikkelingen? Het lijkt er wel op.

Zo zag Vladimir I. Lenin sinds hij in oktober 1917 vanaf de kruiser Aurora zijn bericht 'Aan de burgers van Rusland' had verzonden, de technische massamedia als belangrijkste werktuigen om de Russische burgers te instrueren hoe ze beter en efficiënter moesten werken om het sovjetparadijs van de grond te tillen. In 1920 schreef hij aan de radiopionier Michail Bontsj-Broejevitsj: 'De krant die je bezig bent te stichten, zonder papier en afstanden, zal een grote zaak zijn [...] Ik beloof je hiermee en met andere projecten te helpen zo goed als ik kan.'[11] De 'kolossale betekenis' die Lenin aan de radio toedichtte, werd al een jaar later overgenomen door de televisie, waarover dezelfde professor aan Lenin berichtte. Hij had nu een foto-elektrische cel ontwikkeld, 'die een bewegend persoon zichtbaar zou kunnen maken en een bewegende vijand op honderd werst [ruim honderd kilometer, HB] afstand op een scherm zou kunnen reflecteren.' Lenin verhief het project terstond tot 'staatsproject'.[12]

In Duitsland was het de industrie die het voortouw nam op het gebied van radio en televisie, tot de nazi's aan de macht kwamen en televisie ook hier door de politici en militairen werd overgenomen. Wilhelm Ohnesorge, een wapenfabrikant die in 1935 minister van Buitenlandse Zaken werd, presenteerde in juni van dat jaar zijn eerste tv-demonstratie voor Hitler: een serie beelden waarin vliegtuigen door de mist of over de wolken heen werden geleid met behulp van tv-beelden. Onmiddellijk beval Hitler dat de televisie alleen voor de luchtmacht verder ontwikkeld mocht worden. Het was een poging het aloude streven naar geleide, onbemande raketten en torpedo's te realiseren. In 1939 meldde Ohnesorge dat dit wonderwapen van de 'ziende bom' gereed was.[13]

Dat nazi-Duitsland toch ook al in 1935 begon met de eerste nationale televisieuitzendingen, die in werkelijkheid uiterst experimenteel waren, had alles te maken met de nationalistische ambitie om Engeland voor te zijn en de wereld te tonen dat het natuurlijk weer een Duitser was die de 'basisuitvinding deed voor een nieuw cultureel tijdperk': eerst Gutenberg met de drukletter, nu Nipkow met zijn mechanische tv-schijf.[14] Afgezien van het vlagvertoon tijdens de Olympische Spelen in Berlijn wisten de nazi's met televisie als medium weinig aan te vangen in hun van marxisten en andere negentiende-eeuwse sociologen afgekeken propagandatechnieken vol wimpels, marsen en massa's. Hitler en Goebbels hadden grote reserves, zo niet angst, voor het niet te retoucheren live-aspect. Beiden de-

den met hun televisietoestel niet veel meer dan ermee opscheppen tegenover hun gasten.[15]

In 1926 waren de Britse geleerden die Bairds rommelhok met zijn mechanische televisie inspecteerden, nog het meest onder de indruk van de baard van een van hen die onontwarbaar verstrikt raakte in de wirwar van draden, beschuittrommels, hoeden en draaiende Nipkowschijven. Aangezien in dit tijdperk van hypernationalisme de technische ontwikkeling het symbool bij uitstek was van nationaal prestige, of het nu om staalfabrieken, slagschepen of televisie ging, besloot de nationale omroep van Groot-Brittannië, de BBC, een paar jaar later toch dat dit kleine gammele kastje van Baird met zijn povere dertiglijnenbeeld interessant genoeg was om zelf mee te gaan experimenteren.[16] En de 'imperiale' BBC kon ook gemakkelijk zonder winstoogmerk beginnen: met één zender bereikte men heel Londen, waar net zoveel mensen woonden als in heel Nederland en waar de concentratie rijken die zich zo'n toestel konden veroorloven, uitzendingen ook mogelijk maakte.

Deze omstandigheid verklaart mede de voorsprong die Engeland, ondanks alles, tot laat in de jaren dertig behield op Amerika. In de Verenigde Staten werd van de televisie, net als daarvoor van de radio, verwacht dat dit medium winst zou opleveren. Dus moest men een publiek bereiken dat groot genoeg was om adverteerders aan te trekken. Dat dit het beste ging met amusement, was de meeste tv-bazen al snel duidelijk. Het plan voor een 'Radio Music Box' dat David Sarnoff in 1916 aan zijn bazen van het Marconistation bij New York stuurde, werd nog genegeerd. Zelf eenmaal baas bij RCA, bleef zijn visie op radio en tv dezelfde: amusement, nieuws en ook nog wat verheffende cursussen. In 1926 schreef hij over tv: 'Het hele land zal deelnemen aan elke nationale processie. De houtvester zal het spel van expressie op het gezicht van een toonaangevend artiest kunnen volgen. Moeders zullen thuis lessen in kindverzorging kunnen volgen. Arbeiders zouden 's avonds op dezelfde wijze naar school kunnen gaan. Een wetenschapper kan zijn laatste uitvindingen demonstreren aan zijn collega's.'[17] Een paar jaar later zei hij: 'Het potentiële tv-publiek zal, zo kan men aannemen, alleen begrensd worden door de bevolking van de aarde zelf.'[18] Zijn concurrent William S. Paley zag tv louter als vermaaksmachine: 'Visualiseer wereldkampioenschappen baseball, voetbal, auto- en paardenraces, verzonden op het moment dat ze plaats hebben op supersized, natural color, stereoscopische (theater)schermen.'[19] De Amerikaanse televisiepionier Charles Jenkins evenwel zag televisie toen reeds als huiskamermedium: 'Al in 1932 zullen de

kiezers van Maine tot Californië de nieuwe president kunnen zien bij het uitspreken van zijn inaugurele rede.'[20]

Hoewel er in 1928 al vijftien tv-stations in Amerika waren en men er overal zelfbouwdozen kon kopen, werd de verdere ontwikkeling geremd door de patentmonopolies, de anti-trustwetgeving en de eis van de Federale Communicatiecommissie (FCC), om in het hele land dezelfde standaard van hoog niveau aan te houden. Belangrijkste rem was echter dat de televisie na de eerste haussejaren zowel in financieel opzicht als in termen van entertainment een mislukking bleek. Men kon niet voldoende aantrekkelijke programma's maken en alleen hoge-definitietelevisie zou de kwaliteit op bioscoopniveau kunnen brengen. Zo won de elektronische televisie van Vladimir Zworykin en Philo T. Farnsworth het van het mechanische klapperwerk van Baird, maar elektronische tv vereiste enorme investeringen die alleen grote firma's zich konden veroorloven.

De strijd tussen de grote firma's om de patenten en de strijd samen met de FCC over de standaardisatie en kwaliteitsnormen werd pas in 1941 beslecht, onder druk van het publiek dat nu eindelijk weleens behoorlijke televisie wilde zien. Op 1 juli 1941 begon de eerste officiële uitzending van wat het blad *Fortune* noemde 'het beste advertentiemedium dat ooit is uitgevonden'.[21] De eerste commercial was die voor een klok van het merk Bulova: de grote wijzer tikte een minuut lang rond. Kosten van de reclamespot: vier dollar.[22]

De Tweede Wereldoorlog bracht de ontwikkelingen even tot stilstand: de ingenieur, de cameraman en de lopende band waren elders nodig. Doordat overal de fabricagecapaciteit op het gebied van elektronica zich door de oorlog enorm had uitgebreid, was het in 1946, toen de productielijnen weer werden vrijgegeven, de begrijpelijke wens van de politici en de fabrikanten om deze capaciteit niet verloren te laten gaan. De depressie en de New Deal van de jaren dertig hadden de beleidsmakers in Washington er van overtuigd dat er geen economische groei mogelijk was als de vraag stabiel bleef. Een nieuwe recessie zou, in de ontluikende Koude Oorlog, ten slotte ook politiek uiterst riskant zijn. Aanbodeconomie en volledige werkgelegenheid werden de methoden, ja de voorwaarden, die de vooruitgang en de democratie moesten zeker stellen, en de televisie werd mede het product van deze politieke ideologie. Zo kwam in de Verenigde Staten in 1947 eindelijk de 'boom' die al sinds 1927 was verwacht: vijftigduizend televisietoestellen per maand gingen er over de toonbank.[23] Geen wonder dus dat Philipsman Bouman in maart 1948 enigszins opgewonden raakte in Amerika.

Maar Nederland is Amerika niet en zou dat ook niet worden. Hier heersten binnen de elite andere, conservatievere ideeën over politiek en economie en over de maatschappij. Stabiliteit en voorzichtigheid waren de wachtwoorden. Op het terrein van de technische ontwikkeling, het enthousiasme van de amateurs en de nieuwsgierigheid van het publiek verschilde Nederland in de jaren twintig en dertig echter nauwelijks van Engeland of Amerika. De Eindhovense amateur Freek Kerkhof produceerde in 1928 al schaduwbeelden van zijn vrouw – hoed op, hoed af – en begon in 1936 met wekelijkse uitzendingen voor de kleine groep zelfbouwers. En in maart 1938, tijdens de Voorjaarsbeurs in Utrecht, liep het storm op de eerste grote tv-demonstratie van Philips, waar Erik de Vries conferenciers als Corry Vonk en Wim Kan voor de camera liet optreden.[24]

De persreacties waren, afgezien van de opgetogen organen van de neutrale zuil (*De Telegraaf* bijvoorbeeld), min of meer dezelfde als die van de Philips-top. 'Wel aardig [...] maar nog onvoldoende' (*Het Volk*), 'Zal luxeobject blijven [...] de programma's moeten boeiend zijn, anders is de aardigheid er heusch heel spoedig af' (*Maasbode*).[25]

Hoewel de PET-uitzendingen tussen 1948 en 1951 in de pers zeer lovend werden beschreven, bleef pessimisme en argwaan over invoering van televisie overheersen, zeker toen het nog niet zeker was dat de omroepen dit nieuwe medium zouden gaan vullen. Diverse regeringscommissies hadden vanaf 1935 bijna onafgebroken alle aspecten van het 'televisieprobleem' – omroep, geld, techniek, nationaal belang – van voren naar achter en omgekeerd besproken (op één aspect na: de programma's). In 1950 en 1951, op het hoogtepunt van de strijd over de vraag 'verzuild of nationaal bestel?', werden de bezwaren tegen televisie talrijker. Binnen de omroep kwamen ze vooral van de kant van de KRO en de VARA. KRO-voorzitter pater-prof.-dr J.B. Kors: 'Wij zijn eigenlijk nog te arm voor televisie.'[26] VARA-secretaris Jan Broeksz voegde eraan toe dat 'ons volk geen reële behoefte heeft aan televisie [...] dat deze behoefte door de industrie opzettelijk geschapen en gestimuleerd wordt [...] en ook cultureel bestaat naar mijn mening deze behoefte niet'.[27] NCRV-voorzitter mr A.B. Roosjes meende echter, alle gevaren erkennend: 'Wij moeten televisie aangrijpen voor de verbreiding van het evangelie.'[28] Alleen AVRO-voorzitter Willem Vogt was onvoorwaardelijke voorstander: 'Beter een arm land met iets, dan een arm land met niets, en men is toch niet verplicht zo'n ding te kopen.'[29]

Op de eerste nationale televisie-avond, dinsdag 2 oktober 1951, verdrongen zich duizenden mensen voor de krap vijfhonderd toestellen die

opgesteld stonden in cafés, etalages, zalen, enkele huiskamers én in de bibliotheek van paleis Soestdijk. Het overtrof ieders verwachtingen.[30] Maar de regering-Drees, die zo lang om redenen van zuinigheid invoering had tegengehouden, hield bij monde van staatssecretaris van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, mr J.M.L.Th. Cals, als openingsrede een preek die het idee voorgoed leek te willen wegnemen dat televisiekijken ook gewoon leuk mocht zijn: 'Meer dan ooit tevoren gaat de techniek ons leven beheersen: nu is het niet alleen meer in het arbeidsproces, waar de machine de mens dreigt te verdringen, maar ook in de vrijetijdsbesteding. Na de massa-arbeid is het nu de massarecreatie die de menselijke persoonlijkheid belaagt. Wanneer deze dreiging niet duidelijk wordt onderkend, zal de techniek – eens symbool van de overwinning van de menselijke geest op de stof – zelf meester en tiran worden. Wij dienen te waken dat de techniek nooit doel gaat worden, maar slechts als middel wordt aangewend.'[31]

Cals kon gerust zijn: na al die decennia van hooggespannen verwachtingen vond het publiek het ook niet leuk, die televisie. Al binnen twee maanden barstte er in ongekend eendrachtige 'gezamenlijkheid' een gekanker los onder het publiek, het grootst natuurlijk onder de cafébazen en handelaars die met lege tafels en onverkochte toestellen bleven zitten. 'Men heeft in Bussum zo weinig fantasie; er zouden meer potsenmakers en revueartiesten moeten komen.'[32] 'Niets afwisselends, de inpolderingen en de staatsmijnen ken ik zoetjesaan uit m'n hoofd. Waarom geen sport en geen tekenfilmpje?' 'Is het voor de krant? Nou dan kan u uit mijn naam gerust vertellen dat de programma's een grote sof zijn. Het hoeft heus niet allemaal van hopfalderie te zijn, maar als je niets anders te zien krijgt dan een omroepster, een spreker, een voorzitter en nog een spreker, kijk je niet meer.'[33]

De pers concludeerde: door de slechte programma's en schaarse uitzenduren 'is het niets gedaan met de televisie'. Zelfs *De Telegraaf* schreef: 'Televisie op dood spoor. Verder experimenteren zinloos'.[34] Philips weigerde te vertellen hoeveel toestellen het verkocht, maar volgens veel verkopers was het, begin 1952, met de verkoop in Nederland 'radicaal afgelopen'. 'Jawel, eigenlijk zit Nederland met het geschenk van de firma Philips lelijk in de maag.'[35]

Pas toen de televisie werd gebruikt zoals David Sarnoff dat in de jaren twintig bepleitte – levendig, pakkend en direct – kwamen de belangstelling en de kooplust op gang. Door de beelden van het bezoek van koningin Juliana aan Asten in juni 1951, de NCRV-BBC-uitzending van de begrafenis van koning George VI in februari 1952, de reportage van prinsjesdag in septem-

ber 1952, maar vooral de voetbalinterland België-Nederland in oktober 1952 – die ondanks de 2-1 nederlaag 'een doorslaand succes' werd genoemd – schreef de pers: 'Nederland heeft voorgoed de televisie ontdekt.'[36] Toch bleef het een langzame acceptatie. De scepsis overheerste tot medio jaren vijftig.

De curves van economische groei en televisieverkoop liepen vanaf 1951 vrijwel gelijk op en na een jaar of zes, zevén praktijkervaring hadden de televisiemakers ook een beetje door hoe men een aantrekkelijk programma moest maken. *Pension Hommeles* van Erik de Vries werd in 1957 en 1958 razend populair.[37] In 1958 waren er zo'n kwart miljoen toestellen verkocht, meer dan in 1949 was verwacht, al bleven er genoeg nukkig volhouden: 'Ik koop pas televisie als ik ook New York kan krijgen, dan zie je tenminste wat.'[38]

In 1950 had *Het Parool* over het 'geldverslindende bedrijf' dat televisie heette uitgerekend dat de Nederlanders per jaar aan roken en drinken een miljard gulden uitgaven en dat het ze 300 miljoen gulden extra zou kosten als ze tv's gingen aanschaffen in de mate als de Amerikanen dat bezig waren te doen. En wie zou er zijn rokertje of drankje voor willen laten staan? In de eerste jaren van de televisie was het pauzeteken een asbak met een rokende sigaret, die telkens even door een, alleen met zijn hand zichtbare, roker werd weggenomen. Ten slotte maakte de hand de sigaret uit en was de pauze voorbij. De conservatieve toekomstvoorspelling van *Het Parool* bleek onjuist.

Dat is een belangrijk deel van het antwoord op de vraag hoe het te verklaren is dat topman Bouman van Philips zo plotseling tot de ontdekking kwam dat hij markt en mogelijkheden totaal verkeerd had ingeschat. Mensen als Bouman zaten, om een sterk woord te gebruiken, gevangen in een sociaal-economisch en politiek web waarin de remmende factoren voor de ontwikkeling van televisie groter waren dan de stimulerende factoren. Pas de ervaring in de Verenigde Staten deed de weegschaal doorslaan, maar de politieke en maatschappelijke constellatie veranderde in Nederland na de oorlog toch te langzaam voor een snelle opmars van televisie. Het kerngezin en de eengezinswoning verbreidden zich langzaam, en men zat nu thuis comfortabeler dan in de bioscoop. Sociaal-psychologisch raakte Nederland gekenmerkt door een slechts allengs minder nuchter en schuchter wordend individualisme, door een onbeperkte sociale mobiliteit buitenshuis en door behoefte aan vertier in eigen, huiselijke kring. Tussen de politieke emancipatie, die begin jaren twintig voltooid was, en de economische emancipatie

van de confessionele en sociaal-democratische 'lagere milieus', die pas in de jaren zeventig definitief zijn beslag zou krijgen, lag in de jaren vijftig en zestig de periode van politiek-culturele emancipatie. En die behoefte heeft de televisie in Nederland het sterkst verbreid. Weinig heeft de aanvankelijk zo traag verlopende verkoop van televisietoestellen zo bevorderd als de directe uitzendingen van kroningen of begrafenissen van vorsten, en internationale sportfestijnen. De arbeider zat nu op dezelfde tribune als de bankier bij het aanschouwen van deze gebeurtenissen, waar voorheen alleen de elite toegang toe had.

De wordingsgeschiedenis van de televisie is, al met al, een complexe geschiedenis, ook al lijkt in het geval van Nederland het economische aspect uiteindelijk overheersend te zijn geweest. Het telegram van Bouman toont aan hoe snel men anders kan gaan denken over een nieuw medium als men hetzelfde medium in een andere context waarneemt. De langzame receptie van de televisie in Nederland laat zien van hoeveel andere dan technologische factoren de verbreiding van een nieuw medium afhankelijk is.